

NİCAT YAQUBOV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

**MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN YARADICILIĞININ BƏZİ NÜMUNƏLƏRİNDƏ
ARXAİZM, BƏDİİ TƏSVİR VƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİNİN İŞLƏNMƏ MƏQAMLARI**

Bu məqalədə ustad şair M.H.Şəhriyarın sənətkarlığından qısaca danışılır. Onun bir neçə şeirinin leksik –semantik xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, Azərbaycan dilində şeirlər, epitet, metafora, metonimiya, arxaizmlər, bənzətmələr, tarixizmlər.

Azərbaycan xalqının böyük şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar XX əsrdə İran və Azərbaycan ədəbiyyatında bənzərsiz bir yazar olmuşdur. İstər fars, istərsə də Azərbaycan dilində yazılmış kiçik və iri həcmli əsərləri ilə Yaxın Şərq ədəbiyyatında özünəməxsus sənətkarlığı ilə seçilən milli ruhlu bir sənətkardır.

M.H.Şəhriyarın istər doğma dildə yazılmış, istərsə də tərcümə əsərlərində yenə də millilik ruhu eyni qaydada , eyni ifadə tərzində duyulur, hiss olunur. Sadəcə bir fərq var Azərbaycan dilində yazılmış şeirlərində milli kolorit var, keçmişimizlə bağlı olan elə sözlər vardır ki, onları nənələrimiz, babalarımız işlədir, həm də gənclərimiz başa düşür, kövrəlir. Onun Məmməd Rahimə, Süleyman Rüstəmə yazdığı məktublarını oxuduqca damarında əsl Azərbaycanlı qanı axan hər bir gənc keçmişini ilə fəxr edər, bu günü ilə fərəhlənər, gələcəyini düşünər, əsl vətəndaş kimi formalaşar.

Şəhriyarın ölümündən bir az sonra S.Tahir yazırdı:

İkiyə bölünməkdən elə qorxuram ,
Çöpü də ikiyə bölə bilmirəm.

Bax, bu, Şəhriyar haraydı. Şəhriyar harayının davamıdır. Bu, harayda , Azərbaycançılıq, bütövlülük, millilik, qeyrət, namus, birlik var.

Məqsədimiz Şəhriyar şəxsiyyətini təqdim etmək olaraq onun Azərbaycan dilində yazdığı bəzi şeirlərin dil və üslub xüsusiyyətlərinə nəzər salmağı vacib saydıq.

Bəri başdan qeyd edək ki, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın 68 şeiri Azərbaycan dilindədir. İyirmi səhifədə yer almış bu şeirlərin şahı “Heydərbabaya salam” dır. Əsərin dili elə sadə və anlayışlıdır ki, ibtidai sinif şagirdlərindən tutmuş əlində çəlik olan qocaya qədər hər bir azərbaycanlı onu mənimsəyir, başa düşür, əzbər bilir. Onda sual olunur ki, nə üçün bu məqaləni yazırsan?! Bunun qısa cavabı var. Azyaşlı onu belə sevir , yaddaşına belə yazır:

Heydər baba, kəhləklərin uçanda,
Kol dibindən dovşan qalxıb uçanda ,
Bağçaların çiçəklənib açanda,
Bizi də bir mümkün olsa , yad elə,
Açılmayan ürəkləri şad elə.

Diqqətlə fikir versək görərik ki, bu bənddə bir kəlmə alınma söz yoxdu, iyirmi iki sözün hamısı əsl Azərbaycan sözüdü- həm də ümumişlək sözlərdi. Bax, budur xəlqilik, bax budur millilik, bax budur milli üslub, milli kolorit, budur klassikliyi müasirliklə, xalq deyimiylə ədəbi dili birləşdirən üslub.

Orta yaşlı nəsil oxuyanda bu bəndi dialektlə ədəbi dilin sintezini, vəhdətini duyur, görür, dərk edir, Şəhriyar sənətinə, sənətkarlığına qiymət verir, hörmət edir, özünü ona bənzədir, Azərbaycançılıq nədir, milli dilə məhəbbət nədir- ona anlayır.

Heydərbaba, gün dalıvı dağlasın,
Üzün gülsün bulaqların ağlasın.
Uşaqların bir dəstə gül bağlasın,
Yel əsəndə ver gətirsin bu yana
Bəlkə mənim yatmış baxtım oyana.

Bu , Şəhriyar dilidi, bu Azərbaycan dilidi, bu milli dildi, bu ümumxalq dilidi. Bu bənddə yenə də bir kəlmə alınma söz yoxdur. Arazın bu tayındankı şairlərdən azacıq nümunələr:

Öz tarixi vardı dağda qarın da,
Ürəkdə eşqin də etibarın da,
Qədim Qobustain qayalarında
Silinməz, pozulmaz bir yazıyam mən.

Yaxud ,

Babalar var idi, aqıl babalar
Haqqın dərğahına enib getdilər,
Ayağa düşmədi elin namusu
Enilməz ordular enib getdilər.(Z.Y)

və yaxud ,

Süngüdür, mərmidir, insan özünə
İsmət eynəyini taxıb gözüne ,
Şəvqət əvəzinə, nur əvəzinə
Od ələdik röyasına dünyanın (Alqayıt) və s.

Bu , Arazın bu tayında yaşayıb yaradan şairlərin “söz çələngi”?!
Üç bənd şeirdə on alınma söz vardır. Məqsədimiz bu taydakı şairləri qınağa çəkmək deyil,
haqqımız da yoxdu.

Çünki bu taylı şairlərin əksəriyyəti Sovet dönəmində təhsil alıb. Bunu da vurğulamasaq, ən azı günahdı. O tayda yaşayan Şəhriyar fars dilli dövlətdə , farslar əhatəsində yaşasa da , həmin bəndlərdə bir kəlmə fars sözü işlətməyib.

İndi isə ölməz sənətkarım şeirlərində işlənmiş bəzi təsvir və ifadə vasitələrinin , arxaizmlərin işlənmə məqamlarına nəzər salaq:

Heydərbaba, Mirheydər səslənəndə,
Kənd içinə səsdən-küydən düşəndə,
Aşiq Rüstəm sazın dilləndirəndə
Yadındadı, hövləsək qaçardım,
Quşalar kimi qanad açıb uçardım.
“Daşlı bulaq daş-qumunndan domasın,
Bağçaları saralmasın, solmasın,
Ordan keçən atlı susuz qalmasın.
Deynə, bulaq , xeyrin olsun, axarsan
Üfüqlərə xumar-xumar baxarsan(3:33)

Heydərbaba, sənin üzün ağ olsun,
Dörd bir yanın bulaq olsun , bağ olsun,
Bizdən sonra sənin başın sağ olsun,
Dünya qəzov-qədər ölüm-itimdi.
Dünya boyu oğulsuzdu, yetimdi (3:37)

Burda şirin xatirələr yatıblar,
Daşlarıyla başı –başa çatıblar
Aşnalığın daşın birdən atıblar,
Mən baxanda qavzanıllar, baxıllar,
Bir də yatıb yandırırırlar- yaxıllar (3:49)

Yuxarıdakı nümunələrdə I bəndin və misrasında hövləsək sözü köhnəlmiş söz, quşlar kim qanad açıb uçaq cümləsində quşlar kimi uçardım epitet, qanad açıb uçaq metonimiyadı. II bənddə bulaqların xumar-xumar baxması, bulağın xeyri olması ifadəsi metaforadır. III bənddə dağın üzünün

ağ olması bənzətmə, başın sağ olsun metaforadır. IV bənddə şirin xatirə- epitet, xatirələrin yatması metaforadır. Göründüyü kimi şair epitetləri, metafora və metonimiyaları elə ustalıqla işlədib ki, oxucu onların bədii təsvir vasitələri olduğunu heç hiss edib ki, bulaqlar xumar-xumar baxar, dağın da başı sağ ola bilər.

Digər nümunələrə nəzər salaq:
 Rüzgarın dəyirmanı fırlanır,
 Məxluq onun düşlərinə tullanır...
 Köhnələrin sür –sümüyü dartılıb,
 Qurtulanır çul-çuxası yırtılıb,
 Molla İbrahim lap əriyib, qurtulub,
 Şeyxülislam Səhman salıb qıvrıldı
 Novruzəli qaçaq keçib, qoçaxdı
 Kəcabəyə bu çaydan çox keçmişik
 Bu xırmanda “Aradanxır” oynardıq,
 Mən buzov qucaqlardım, qaşmasın
 Deyərdi: -Bax, bayda dolsun, daşmasın.
 Bir vaxtında bu məktəb pərgar idi,
 Bir Museyib, bir Məhəmməd həsən var idi,
 Biri xəlfə, biri vərzişkar idi
 Amma bizim yoldaşlardan qalan yox,
 Bunlardan bir bizi yada salan yox. (3:50,51)
 Hücüm çəkib , bir-birini sıxardıq,
 Yolda hər nə getdi vurub-yıxardıq,
 Uşaq demə, ipin qırmış dana de
 Bir dana demə, əlli dana de.
 Kəndli yazıq çırağ tapmır yadıra,
 Görüm sizin şərqi qalsın andıra,
 Kim bu sözü ərbablara qandıra,
 Nədir axır bu millətin günahı?
 Tutsun sizi, görüm, məzlumların ahı! (3,52)

Sınu köhnəlmiş sözdür. Nərgiz evi işıqlandıran, lampa kimi bir əşya, andır sahibsiz, xaraba anlamındadır . Ərəb kəndlilərdən ən çox əkinçilərdən vergi alan vəzifə sahibi mənasında işlənmiş tariximizdir.

İndi də ölməz sənətkarın ana dilində yazdığı “Bələli baş” şeirində bir neçə bəndə nəzər yetirək.

Yaz günümü göy əsgiyə tutdu ki, dur məni boşa,
 Cütçü görübsən öküzə, öküz qoyub buzov qoşa?
 Sən əllini keçib yaşın, mən bir otuz yaşında qız,
 Söylə görüm otuz yaşın , nə nisbəti əlli yaşa?
 Birdə bələli baş neçin yanına süpürgə bağlasın
 Bөрkü başa qoyan gərək bөрkünə də bir yaraşa
 İndi bizim maral kimi üç balamız vardı gərək
 Ata-ana savaşa da, bunlara xatir barışa. (3,72)

Burada günü göy əsgiyə tutmaq frazeoloji birləşməsi idiom olmaqla bərabər, göy əsgiyə əşya qoyular, bağlanar, insanın günü göy əsgiyə tutmaq, gününü qara eyləmək, əzab vermək mənasındadır. Bөрk kişilər başına qoyduğu əşyadı, papaq mənasındadı, tariximizdir. Nümunələrin I bəndində məxluq- köhnəlmiş sözdü- xalq, əhali mənasında işlənib, çul- çuxa- cul- at və ya ulağın belinə palan və ya şəhəri götürdükdən sonra soyuqlamamaq üçün örtük; çuxa- kişilərin üst geyimi, bu da köhnəlmiş sözdü. Rüzgarın dəyirmanı fırlanır ifadəsi məcazlaşmış metonimiyadır. III bənddə kəcabə-dəvə qatırı mənasında arxaizimdir. Comalamaq-arxaik fel, qarışqatək insan qaynamaz, su qaynar-

şair burada da bənzərsiz metafora işlədib ki, istər Arazın o tayında, istərsə də bu tayında anlayır. IV bənddə bayda köhnəlmiş sözün tarixizm növüdür- məişət avadanlığıdı, süd və ya V bənddə xəlfə, vərzişkar sözləri də tarixizmlərdir ki, vəzifə adlarıdır. İpin qırmış dana i dana ipin qırar, insan yox, deməli şair bu ifadəni işlətməklə həm metafora, həm də afora yaradıb ki, indi də canlı xalq dilində işlənməkdədir. Sonuncu bənddəki ərbab , andır, bərg tarixizmlər sırasında işlənməkdədir. Maral kimi balamız ifadəsi isə epitetdir.

Şairin M.Rahimə yazdığı cavab məktubundan bir neçə bəndə diqqət yetirək:

İgidlər yurdu Qafqazım, sənə məndən salam olsun,

Sənin eşqindən İranda , hənuz səbri talan vardır.

Araz düşmənlər əlində bir qılınc tək ortanı kəsdi.

Onun övladı varsa, bil səni yada salan vardır - burada hənuz arxaizm olmaqla morfoloji cəhətdən (indi də) zərfdir. Araz qılınc tək ortanı kəsdi epitetdi, çünki bu məcazda b bənzədilən , bənzətmə qoşması işlənilib. Qeyd edək ki, Araz çayına çox bənzətmələr, me metonimiyalar və epitetlər işlənilib. Ancaq bu ifadə, bu epitetə heç bir şairdə rast gəlməmiş.

Qeyd etməliyik ki, bənzərsiz sənətkar, ustad Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar öz sözü əqidəsi, amalı ilə Azərbaycançılığı ilə fərqlənən sənətkardır. Onun dilində yazdığı əsərlər xüsusiyyətlərini öyrənmək, araşdırmaq, bugünkü və gələcək nəsillə çatdırmaq üçün neç dissertasiya yazmaq olar. Onun şeirlərinin təkcə fonetik xüsusiyyətlərini tədqiq etmək bir işidi. Bu baxımdan bu kiçik məqalə cılız görünür. Sadəcə olaraq bir zərrə işıqdır ki, dilçi ali dahi sənətkarın əsərlərinin dil xüsusiyyətlərini: fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik, onomastik və üslubi xüsusiyyətlərini araşdırıb üzə çıxarsınlar. Bu, təkcə Şəhriyara hörmətə deyil, Azərbaycanca, Azərbaycançılığa, ana dilinə hörmətdi, qayğıdı, ehtiramdı, məhəbbətdi, sevki. Bu kiçik yazını M.H.Şəhriyarın öz şeiri ilə tamamliyorum:

Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz,

Ayrı dilə qatsan, əsil dil olmaz

Şeirin gərək ehfas ilə rıqqətə qarışsın,

Kənd əhli bilir ki, doşabsız xəşil olmaz.

Ötməz, oxumur bülbülü salsan qəfəs içrə,

Dağ-daşda doğulmuş dəli ceyran həmil olmaz.

Fars şairi çox sözləri bizdən aparmış,

Sabir kimi bir süfrəli şair rəxil olmaz

Bu Şəhriyarın təbi kimi çimməli çeşmə,

Hövsər ola bilsə, demirəm, səlsəbil olmaz.

ƏDƏBİYYAT

1.H.Həsənov, Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, 1987

2. S.Cəfərov, Müasir Azərbaycan dili, Bakı, 1973

3.M.H.Şəhriyar, Seçilmiş əsərləri, Bakı, 2005

4.A.Qurbanov, Müasir Azərbaycan ədəbi dili, I-II cild, Bakı, 1977, 1978

5.Çoxmüəllifli, Müasir Azərbaycan dili, I-II hissələr, Bakı, 1987, 1994

SUMMARY

Nijat Yagubov

DEVELOPMENT POINTS OF ARCHAISM, ARTISTIC DESCRIPTION AND MEANS OF EXPRESSION IN SOME EXAMPLES OF M.H. SHAHRIAR'S CREATIVITY

In this article briefly describes workmanship of the master poet M.H. Shahriyar. Here the lexical – semantic features of his several poems were analyzed.

Key words: *Mahammhuseyn Shahriyar, poems in Azerbaijan language, epithet, metaphor, metonymy, archaizms, metaphors, tarixizms.*

РЕЗЮМЕ

Нижат Ягубов

ТОЧКИ РАЗВИТИЯ АРХАИЗМА, ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОПИСАНИЯ И СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ В НЕКОТОРЫХ ПРИМЕРАХ ТВОРЧЕСТВА М. Х. ШАХРИАРА

В данной статье кратко рассказывается о творчестве поэта-мастера М. Х. Шахрияра. Проанализированы лексико-семантические особенности нескольких его стихотворений.

Ключевые слова: *Махаммгусейн Шахрияр, стихотворения на азербайджанском языке, эпитет, метафора, метонимия, архаизмы, аналогии, историзмы.*

Məqalə daxil olmuşdur: 20 dekabr 2022-ci il

Çapa qəbul edilmişdir: 26 dekabr 2022-ci il